

УДК: 327(497.1)"1945/1990"

DOI: <https://doi.org/10.31212/2023.novi.horizonti.cav.9-22>

Др Јован ЧАВОШКИ

Институт за новију историју Србије, Београд
Виши научни сарадник, jcavoski@yahoo.com

Др Александар В. МИЛЕТИЋ

Институт за новију историју Србије, Београд
Виши научни сарадник, samiletic82@gmail.com

Др Александар РАКОЊАЦ

Институт за новију историју Србије, Београд
Научни сарадник, aleksandar.rakonjac90@gmail.com

Спољна политика социјалистичке Југославије у суочавању са новим: нека размишљања

Времена превирања и неизвесности, периоди светских сукоба, жестоких одмеравања снага између великих сила, настанак револуционарних промена у читавим друштвима, појава системских пукотина унутар постојећег светског поретка, одувек су били посматрани од стране савременика са страхом и подозрењем пред непознаницама које су носили сви такви велики изазови. Са друге стране, таква превирања су истовремено била сагледавана и као могућност да се нешто може променити на боље, да се ново и напредније може открити и усвојити, што би суштински променило животе држава, друштава и појединаца. Данас присуствујемо тектонским померањима услед којих је дошло до обнове ривалства великих сила из периода Хладног рата. Њих прати растући хаос широм света који указује на могућност промене и настанка новог светског поретка. Глобалне политичке тенденције довеле су тако до вруће фазе новог хладног рата са актерима скоро истим као и у прошлости, где се интервенционизам великих све више шири, док блоковске структуре – политичке, економске и војне узимају маха у различитим деловима света, хушкајући државе и народе једне против других, а све у циљу да једна страна очува свој привилегован положај, док друга настоји да то на сваки начин оспори.

Три пута током 20. века (1918, 1945, 1991) Европа и свет су доживели суштинске структурне промене. Две су биле везане за крај светских ратова, а које су потом довеле до тога да је на плану политике, друштва, економије, културе, војске, идеологије, институција итд. пејзаж био толико измењен до непрепознатљивости да га савременици нису могли

лако упоредити са оним што је претходило, иако је бреме прошлости увек било присутно у неком делу садашњости. Са друге стране, ма колико да су светски ратови доводили до огромног степена уништења, они су такође стварали и плодно тле за успон нових идеја, принципа, актера, односа итд. На рушевинама старог рађао се нови светски поредак у чијим оквирима су успостављане нове методе функционисања. Сходно томе, новоуспостављени односи и механизми подстицали су настанак кључних измена у земљама и друштвима које су доводиле до тога да стари/нови учесници активно траже своје место у промењеним историјским околностима. Управо је активност на спољном плану постајала и најбољи израз глобално промењених околности, опитно поље на коме се најбоље видело како је међународно окружење деловало на једну земљу и како је она заузврат деловала на свет око себе.¹

Попут случаја из 1918. године око стварања Краљевине СХС/Југославије, и после 1945. године нова социјалистичка Југославија израсла је, не само као директан продукт свеобухватних промена које су настале окончањем Другог светског рата, већ је временом постала и један од оних проактивних чинилаца који су се и највише окористили успостављањем биполарног светског поретка током Хладног рата. Управо су непрекидне промене, стварање и откривање нових феномена карактерисали југословенско унутрашње устројство и спољнополитичко деловање, некад доводећи до позитивних помака, а некада отварајући врата додатним проблемима. Управо на плану спољних односа социјалистичка Југославија је суштински еволуирала и концептуално и географски, али да никада није у потпуности напуштала раније историјско искуство и његове поуке, већ га је вешто комбиновала са новим појавама и потребама, тиме стварајући концентричне кругове свог активног деловања на локалном, регионалном и светском нивоу. Њена спољнополитичка судбина се кретала од почетака када је била кључни члан совјетског блока и идеолошки следбеник стаљинизма, преко полусврстаног положаја поузданог партнера западног блока, па све до једног од пионира и лидера глобалног процеса успостављања несврстаности као алтернативе доминантним карактеристикама хладноратовског светског поретка, а све радећи руку под руку са бројним земљама Азије, Африке и Латинске Америке.

1 Niall Ferguson, *The Great Degeneration: How Institutions Decay and Economies Die*, (London: Penguin, 2012); Niall Ferguson, *Doom: The Politics of Catastrophe*, (London: Penguin, 2021); Karl Polanyi, *The Great Transformation: The political and Economic Origins of Our Time*, (Boston: Beacon Press, 2001); Mark Blyth, *Great Transformations: Economic Ideas and Institutional Change in the Twentieth Century*, (New York: Cambridge University Press, 2002); David Held, Anthony McGrew, David Goldblatt & Jonathan Peraton, *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*, (London: Palgrave Macmillan, 2000); Eric Hobsbawm, *The Age of Extremes: A History of the World, 1914-1991*, (New York: Vintage, 1996).

Као што се и данас наша земља суочава са великом неизвесношћу, тектонским померањима у свету и претњом новим светским ратом, тако се и социјалистичка Југославија, укорачивши у биполарни свет Хладног рата, вођена одређеним идеолошким погледима, суочавала са низом изазова који су мењали њена преовлађујућа схватања и основне интересе, како у односу на земље у окружењу тако и према општим дешавањима на европском континенту. Напослетку, и у односу на ваневропски свет, са којим раније никада није имала близак однос, а који је тих година излазио из колонијалног мрака и тражио своје ново место у свету где су почеле доминирати две суперсиле, а не старе велике силе Европе.²

Међутим, иако се протеклих деценија ранија историографија спољне политике социјалистичке Југославије заиста бавила најразличитијим темама, већина тих истраживања није била усмерена на откривање нових и трансформативних догађаја и процеса хладноратовског света, а који су потом утицали на обликовање и еволуцију југословенског спољнополитичког деловања у овом периоду. У том светлу циљ овог зборника и јесте да открије и анализира све оно што је било ново у спољној политици Југославије током деценија, пратећи одређене процесе или догађаје који су служили као преображајни тренуци у спољнополитичкој сфери. Суочавање са новим изазовима стварало је измењену и квалитативно нову слику у односу на све оно што је томе претходило, директно ширећи хоризонте државе и владајуће партије не само ка другачијим односима са земљама са којим су се традиционално они одржавали, већ и откривајући нове тенденције, појаве, те читаве светове који су се појављивали на том новом обзорују.

На тај начин овај зборник и хронолошки и географски линеарно прати појаве и процесе од самих почетака до већ зреле фазе међународног деловања социјалистичке Југославије, од њеног непосредног географског окружења до широких пространстава Европе и Трећег света. Све поменуте детерминанте су, на један или други начин, биле покретачи великих и коренитих промена које су карактерисале спољ-

2 Dragan Bogetić, *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956-1961*, (Beograd: ISI, 2006); Jovan Čavoški, *Jugoslavija i kinesko-indijski konflikt 1959-1962*, (Beograd: INIS, 2009); Драган Богетић, Љубодраг Димић, *Београдска конференција неврстаних земаља 1-6. септембра 1961.: прилог историју Трећег света*, (Београд: Завод за уџбенике, 2012); Ljubodrag Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat: ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita (1944-1974)*, (Beograd: Arhipelag, 2014); Dragan Bogetić, *Nesvrstanost kroz istoriju: od ideje do pokreta*, (Beograd: Zavod za udžbenike, 2019); Jovan Čavoški, *Non-Aligned Movement Summits: A History*, (London: Bloomsbury, 2022); Leo Mates, *Nesvrstanost: teorija i saveremena praksa*, (Beograd: IMPP, 1970); Ranko Petković, *Nesvrstanost: nezavisna, vanblokovski i globalni faktor u međunarodnim odnosima*, (Zagreb: Školska knjiga, 1981); Miguel Bandeira Jerónimo, José Pedro Monteiro (eds.), *Internationalism, Imperialism and the Formation of the Contemporary World*, (London: Palgrave Macmillan, 2018).

ну политику те државе током готово пет деценија постојања. Полазећи од односа са земљама Балкана, преко коренитих промена које су настале њеним избацавањем из совјетског блока и отварањем нове стране у односима са западним силама, па све до смелог одласка у Азију и Африку на својеврсни „нови полигон” на коме се постепено калио светски утицај социјалистичке Југославије, овај зборник настоји да утврди ток и последице тих трансформативних процеса и тренутака у сваком појединачном случају. У зборнику је посебно апострофирано све то што је у интеракцији са светом настало као „ново” и суштински мењало југословенску спољну политику, настојећи тако да обогати наше историјско знање и прошири стручне и опште видике, успут извлачећи и извесне поуке у односу на специфичну тематику којом се сваки одељак бави.

На том путу, настојећи да пружи одговоре какви су се нови хоризонти отварали пред спољном политиком социјалистичке Југославије у сваком појединачном случају, како су се различити односи суштински мењали и постајали квалитативно нови, овај зборник ће се ослањати на најбољу праксу методологије историјских истраживања, где ће сваки појединачни рад бити заснован на критичком методу евалуације и анализе објављених и необјављених историјских извора и домаће и стране литературе. Сваки од аутора је, како у контексту конкретних студија случаја тако и општих захтева овог зборника, настојао да усмери своју пажњу на анализу домаћих и међународних околности које су доводиле до ових коренитих промена на спољнополитичком плану, пратећи и сам процес и механизме спољнополитичког одлучивања који су подједнако подстицали настајање нових појава, али и били реакција на све оно што се тада објективно дешавало. Управо на том плану, уз овај нов концептуални приступ, јака страна овог зборника јесте и употреба бројних архивских извора из различитих архивских институција у земљи и иностранству, што омогућава и један дубински и свеобухватан поглед на сваку појединачну тему, али и у односу на опште захтеве овог зборника, без обзира на то што су неке од тема биле и раније обрађиване у историографији.

Према томе, избравши различите студије случаја у којима се јасно огледао искорак ка новом, тај трансформативни тренутак или процес, овај зборник прати односе социјалистичке Југославије првенствено у периоду 1940-их и 1950-их година када су те промене заиста биле највеће, најдубље и најзначајније, чак помало и стихијске у својој суштини, водећи Југославију ка потпуно новом међународном положају, како на Балкану тако и у Европи и свету. На њих се на крају надовезују и две последње студије које су сличне промене пратиле и током 1970-их, када се званични Београд прилагођавао свету детанта суперсила, суштински измењених друштвених, политичких и економских

околности у односу на све оно што је карактерисало свет прве две деценије Хладног рата, гурнувши тада социјалистичку Југославију у још већу и интензивнију интеракцију са глобализованим светом, што је потом у много чему обликовало и свеопште околности у којима и данас живимо, без обзира на трагичну судбину која је стигла ту земљу почетком 1990-их година.

* * *

Важан аспект у процесу трасирања спољне политике нове Југославије свакако су били дипломатски односи са суседним балканским државама. О томе говори рад колеге Бориса Томанића под насловом „На новом путу. Успостављање односа између Југославије и Бугарске на крају Другог светског рата“. Кроз садржајну анализу историјата тока југословенско-бугарских односа у преломним месецима Другог светског рата крајем лета и почетком јесени 1944. (периода наглог „преласка“ Бугарске са осовинске на савезничку страну и интензивног процеса ослобађања источних делова Југославије), па све до пролећа 1945. године када се Балканско полуострво нашло под надзором СССР-а и англоамеричких савезника, приказане су политичке тенденције југословенске (руководства НОВЈ) и бугарске (новог просовјетског вођства) стране, као и савезничких сила, пре свих СССР-а, у даљим намерама вођења политике на Балкану, кроз идеје и пројекте о Балканској (Јужнословенској) федерацији између Југославије и Бугарске. Сплет југословенских, бугарских и савезничких интереса, од идеја о уласку у заједничку југословенско-бугарску државу до напуштања ових намера и успостављања дипломатских односа, приказан у овом раду открива нам сву сложеност балканске и светске геостратешке политике вођене крајем Другог светског рата на овим просторима и пружа прегледну слику једног дела спољне стратегије новог комунистичког вођства Југославије у то време. Овај рад базира се на детаљно коришћеној домаћој и страниј литератури, објављеним изворима, као и на систематским истраживањима обављеним у домаћим и страним архивима, а пре свега у Архиву Југославије и Дипломатском архиву Министарства спољних послова Републике Србије (Србија), потом Централном државном архиву и Државном војно-историјском архиву (Бугарска) и Државном архиву Републике Северне Македоније.³

3 Slobodan Nešović, *Jugoslavija-Bugarska, ratno vreme 1941-1945*, (Beograd, Sarajevo: Narodna knjiga, Prosveta, Svjetlost, 1978); Георги Даскалов, *Българо-югославски политически отношения 1944-1945*, (София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1989); Branko Petranović, *Balkanska federacija: 1943-1948*, (Šabac: Zaslou, 1991); Милчо Лалков, *От надежда към разочарование. Идеята за федера-*

Односи нове Југославије и Румуније у периоду од краја Другог светског рата до избијања југословенско-совјетског сукоба 1948. године обрађени су у раду Владимира Цветковића „Од непријатеља до пријатеља и натраг: трансформације југословенске политике према Румунији”. У овом раду приказан је веома важан аспект југословенске спољне политике према Румунији крајем Другог светског рата и у првим годинама након рата, који употпуњава слику југословенске балканске политике у том периоду. Ови односи, детаљно праћени од лета 1944. до лета 1948, откривају нам сву комплексност међудржавних односа два суседа. Тако се призма сагледавања југословенско-румунских односа у овом периоду у првом реду прелама кроз односе двају комунистичких руководстава, на челу са Јосипом Брозом Титом и Петру Грозом, затим кроз сагледавање проблема послератних политичких превирања у Румунији, подршке коју је југословенско руководство давало румунским комунистима, пограничних спорова (граница у Банату), питања положаја и односа двеју православних цркава (Српске православне цркве и Румунске православне цркве), а све то у контексту интереса савезничких сила, примарно СССР-а, у овом делу Европе. Кроз анализу фаза развоја југословенско-румунских односа, од успостављања пријатељства југословенских и румунских комуниста до његовог развргавања у лето 1948. после Резолуције Информбироа, читаоцу је пружена јасна и прегледна слика односа ових двеју великих балканских земаља, као важног сегмента сагледавања целине југословенске спољне политике у овом периоду. Аутор је своја истраживања базирао на богатој необјављеној архивској грађи домаће провенијенције (Архив Југославије и Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије), као и на бројним објављеним изворима и адекватној стручној литератури.⁴

Економски аспекти спољнополитичких односа, као изузетно важан сегмент спољне политике Југославије у првој деценији после Другог светског рата, обрађени су у раду колеге Александра Ракоњца

цията в балканския югоисток (1944–1948 г.), (София: „Век 22”, 1994); Великите сили и България 1944–1947 г. Том I. Примирието между СССР, Великобритания (януари–октомври 1944 г.). Документи, със. Луиза Ревякина, Витка Тошкова и Татяна Волокитина, (София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов”, 2014).

- 4 Silviu B. Moldovan, „Relațiile româno-iugoslave în primii ani postbelici”, *Istoria și teoria relațiilor internaționale. Studii*, coord. Cătălin Turliuc, (Iași: Editura Cantes, 2000); Gheorghe I. Ionița, *Istoria românilor-de la 23 august 1944 până în prezent*, (București: Editura Universității din București, 2001); Миодраг Милин, Андреј Милин, *Срби из Румуније и југословенско-румунски односи. Прилог и грађа (1944–1948)*, (Вршац: Виша школа за образовање васпитача, Темишвар: Универзитет „Banatului”, 2004); Dennis Deletant, *Romania under Communist Rule*, (Bucharest: Civic Academy Foundation, 2006); Eugen Boia, *The Apple of Discord in Romanian-Yugoslav Relations: The Banat Issue, 1944–1947, Belgrade’s Claims to the Romanian Banat*, (Bucharest: Elyria, 2015).

који носи наслов „Између Истока и Запада: Заокрети у југословенској послератној спољнотрговинској политици (1945–1952) развргавања”. Праћење и детаљна анализа економске политике социјалистичке Југославије у временима прелома односа са Источним блоком и СССР-ом и успостављања сарадње са Западним блоком после 1948. године, представља незаобилазну тему у сагледавању целовитости тадашње југословенске спољне политике из разлога што се кроз овај вид спољнополитичких односа умногоме осликава и процес развоја једног важног сегмента методологије југословенског спољнополитичког баланса у хладноратовским околностима. Сажета и темељно обрађена слика послератне југословенске економске сарадње са државама под совјетском сфером утицаја, разни видови економских и посебно спољнотрговинских односа са суседним земљама, али и великим силама, проблеми и изазови у областима индустрије и економије са којим се југословенско руководство суочавало, криза са Источним блоком и успостављање односа са Западним блоком, читаоцу поуздано пружају целовито сагледавање поменуте проблематике. Разнолики економски моменти у овом периоду, суочени и повезани са политичким и идеолошким контекстом тога времена, на јединствен начин сагледавају процес мукотрпне борбе за опстанак Југославије и њеног суверенитета у тадашњој међународној ацени. Проблематика је у овом раду сагледана кроз анализу богате необјављене грађе страног и домаћег порекла, похрањене у српским и чешким архивима, Архиву Југославије, Дипломатском архиву Министарства спољних послова Републике Србије, Архиву Народне банке у Београду, Архиву Министарства спољних послова Чешке Републике, као и на основу извора похрањених у Националном архиву у Вашингтону, објављених архивских извора и одабране стручне литературе.⁵

Одбрамбени сегмент југословенске спољне политике од краја Другог светског рата до друге половине 1950-их година тема је рада Марка Б. Милетића „Од Истока преко Запада до Југа: Армија у спољној политици Социјалистичке Југославије 1945–1958”. Како је аутор у закључним разматрањима свог рада нагласио, у назначеном периоду

5 I. T. Berend, *Centralna i Istočna Evropa 1944–1993, Iz periferije zaobilaznim putem nazad u periferiju*, (Podgorica: CID, 2001); Burton I. Kaufman, *Trade and Aid: Eisenhower's Foreign Economic Policy, 1953–1961*, (Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1982); John R. Lampe, Russell O. Prickett, Ljubisa S. Adamovic, *Yugoslav-American Economic Relations Since World War II*, Durham and London 1990; Slobodan Selinić, *Jugoslovensko-čehoslovački odnosi 1945–1955*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2010); Aleksandar Rakonjac, „Između velikih političkih želja i realnih ekonomskih mogućnosti: Jugoslovensko-poljski privredni odnosi (1945–1949)”, у: *Jugoslavija i Poljska: Veze i međusobni odnosi u XX veku*, ur. Bojan B. Dimitrijević, Andrzej Zaćmiński, Nebojša Stambolija, (Beograd, Bidgość: ISI & Istorijски fakultet Kazimira Velikog, 2022), 241–254.

„безбедност Југославије је практично без престанка била угрожена”, што суштински објашњава колику је важност војно и одбрамбено питање имало у склопу југословенске спољне политике током прве деценије Хладног рата. Разматрајући војне односе Југославије најпре са Истоком (СССР и источни блок), потом са Западом (САД и западни блок) и на крају са „глобалним Југом” (нови постколонијални простор независних држава Азије и Африке), у раду је концизно и прегледно представљена сва сложеност у намери југословенског руководства да одржи независност земље на војно-безбедносном плану у блоковски подељеном свету. Најпре кроз пријатељску сарадњу, потом бурни раскид са Москвом, затим изнуђену сарадњу са Западом и коначно пронађену функционалну и можда најмање штетну алтернативу на азијском и афричком континенту, у раду се могу сагледати начини и методе сарадње, од војно-техничких аспеката до тајних и јавних споразума, сударања геостратешких интереса до поклапања политика. Рад је базиран на бројним необјављеним изворима Војног архива, Архива Југославије, Дипломатског архива Министарства спољних послова Републике Србије и Историјског архива Београда, који су успешно „укрштени” са одговарајућим насловима стручне литературе и мемоаристике. Тако на једном месту добијамо изузетно прецизну, уобличену и синтетизовану слику како је војна политика у стопу пратила спољну политику Југославије и њену светску „еквилибристику” у драматичним и по много чему преломним годинама.⁶

Ангажованост вођства социјалистичке Југославије на спољнополитичком пољу често је у појединим тренуцима изискивало посебне „рукавце” и „методе” деловања који су неретко добијали и карактеристике неофицијелних облика дипломатије. Такав један пример нуди нам рад Александра В. Милетића „На новом идеолошком терену: Југословенски комунисти и западноевропска некомунистичка левица у првој половини 1950-их година”. Услед изолације са Истока и још увек недовољно развијеним односима са Западом, југословенско руководство је почетком 1950-их година морало прибегавати разним видовима дипломатских „пробоја” у свету. Пошто са идеолошки сродним

6 Nikola Popović, *Jugoslovensko-sovjetski odnosi u Drugom svetskom ratu 1941–1945*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1988); Bojan B. Dimitrijević, *Od Staljina do Atlantskog pakta: Armija u spoljnoj politici Titove Jugoslavije 1945–1958*, (Beograd: Službeni list SCG, 2005); Ivan Laković, *Zapadna vojna pomoć Jugoslaviji 1951–1958*, (Podgorica: Istorijski institut Crne Gore, 2006); *Balkanski pakt 1953/1954: Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa u Beogradu 9. i 10. novembar 2005*, ur. Nemanja Milošević, (Beograd: Institut za strategijska istraživanja, 2008); Bojan B. Dimitrijević, *Jugoslovenska narodna armija 1945–1959*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2014); Александар Животић, *Југословенско-совјетске војне супротности (1947–1957): Искушења савезништва*, (Београд: Архипелаг, Институт за новију историју Србије, 2015); Марко Б. Милетић, *Политика одбране Југославије (1945–1959)*, (Београд: Институт за савремену историју, Медија центар „Одбрана”, 2022).

СССР-ом и државама совјетске интересне сфере у овом периоду није била могућа никаква сарадња, као ни са комунистичким партијама на Западу, у циљу умањења идеолошке „компромитације” због сарадње једне социјалистичке земље са капиталистичким Западом, искоришћена је шанса повезивања са идеолошки блиским левим некомунистичким и нестаљинистичким партијама у Западној Европи, односно са партијама социјалистичког, социјалдемократског и лабуристичког профила. Тако је у првој половини 1950-их година више или мање успешно успостављена сарадња са готово свим од Москве независним левичарским партијама у Западној Европи. Једном речју, сарадња са партијама западноевропске социјалистичке левице, од којих су многе биле веома угледне и утицајне у Европи и свету, у то време безмало је представљала и односе са Западном Европом. Рад је у највећој мери писан на основу необјављених архивских извора из Архива Југославије, Дипломатског архива Министарства спољних послова Републике Србије и Међународног института за друштвену историју у Амстердаму, као и на основу објављених архивских извора и бројних наслова стручне литературе.⁷

Једно од најважнијих европских и светских геостратешких питања тема је садржајне аналитичке студије Наталије Димић Ломпар под насловом „Југославија и немачко питање средином 50-их: Формулисање аутономне политике”. У раду је на основу подробног истраживања извршена анализа југословенског односа према „немачком питању”, то јесте двома немачким државама (Немачка Демократска Република и Савезна Република Немачка), током прве половине 1950-их година, са тежиштем на средини ове деценије, у моменту када је спољна политика Југославије коначно добила свој препознатљиви облик. Аутор је у раду прегледно приказао „еволуцију” југословенске дипломатије према наведеном питању, од прихватања реалности

7 David Coates, *The Labour Party and the Struggle for Socialism*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1975); Malcolm B. Hamilton, *Democratic Socialism in Britain and in the Sweden*, (Basingstoke: MacMillan Press, 1989); Stephen Padgett, William E. Paterson, *A History of Social Democracy in Postwar Europe*, (New York: Longman, 1991); Geoff Eley, *Forging Democracy. The History of the Left in Europe, 1850–2000*, (New York: Oxford University Press, 2002); David Childs, *The Two Red Flags. European Social Democracy and Soviet Communism since 1945*, (London–New York: Routledge, 2002); Peter Van Kemseke, *Towards an Era of Development. The Globalization of Socialism and Christian Democracy 1945–1965*, (Leuven: Leuven University Press, 2006); Donald Sassoon, *One Hundred Years of Socialism. The West European Left in the Twentieth Century*, (London–New York: I. B. Tauris, 2010); Александар В. Милетић, *Преломна времена. Милован Ђилас и западноевропска социјалистичка и социјалдемократска левица (1950–1954)*, (Београд: ИНИС, 2019); Aleksandar V. Miletić, „Political Parties and Movements as Alternative Options for Yugoslavia’s Policy of International Cooperation”, in: Srđan Mičić, Jovan Čavoški (eds.), *On the Fault Lines of European and World Politics: Yugoslavia between Alliances and Neutrality/Non-Alignment* (Belgrade: INIS, 2022), 289–356.

послератног окупационог стања, до успостављања односа са СР Немачком и осетљивог става према признавању реалне ситуације постојања „две немачке државе”, односно признања Демократске Републике Немачке. Целокупан однос Југославије према Источној и Западној Немачкој, немачком питању, положају немачке државе у одбрамбеном систему Запада, ремилитаризацији итд, сагледан је кроз динамичне, преломне, на моменте и драматичне догађаје прве половине 1950-их година током којих је југословенска спољна политика прошла кроз бројне изазове, од раскида са СССР-ом и сарадње са Западом, до нормализације односа са Источним блоком и трасирања нове ванблоковске (будуће несврстане) политике. Југословенско руководство и његов однос према „немачком питању” представљено је кроз аналитичко сагледавање околности и узрока његових ставова према одређеним догађајима у одређеном тренутку. Рад се примарно заснива на богатим необјављеним изворима немачких и српских архивских фондова (у Немачкој Политички архив Министарства иностраних послова и Савезни архив у Берлину, затим у Србији Архив Југославије и Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије), објављеним изворима и бројним насловима стране и домаће историографске литературе.⁸

Велико и кључно поглавље у историји спољне политике социјалистичке Југославије представља њено отварање ка Трећем свету, чиме је трасирана политичка доктрина ванблоковског усмерења, касније позната под називом несврстаност. О томе говори садржајна и обимна студија Јована Чавошког „Азијска карта за несврстани свет: Титово путовање у Индију и Бурму и његов глобални значај (1954–1955)”. Средином 1950-их година спољна политика социјалистичке Југославије почела је, услед стабилизације њеног положаја између ве-

8 Heinrich End, *Zweimal deutsche Außenpolitik. Internationale Dimensionen des innerdeutschen Konflikts 1949–1972*, (Köln, Verlag Wissenschaft und Politik, 1973); Maria Anic de Osona, *Die erste Anerkennung der DDR: der Bruch der deutsch-jugoslawischen Beziehungen 1957*, (Baden-Baden: Nomos Verlag, 1990); David Clay Large, *Germans to the Front: West German Rearmament in the Adenauer Era*, (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1996); William Glenn Gray, *Germany's Cold War: The Global Campaign to Isolate East Germany 1949–1969*, (Chapel Hill-London: The University of North Carolina Press, 2003); Dušan Nećak, *Hallsteinova doktrina i Jugoslavija. Tito između Savezne Republike Njemačke i Demokratske Republike Njemačke*, (Zagreb: Srednja Europa, 2004); Marc Christian Theurer, *Bonn – Belgrad – Ost-Berlin: Die Beziehungen der beiden deutschen Staaten zu Jugoslawien im Vergleich 1957–1968*, (Berlin: Logos Verlag, 2007); Werner Kilian, *Die Hallstein-Doktrin: Der diplomatische Krieg zwischen der BRD und der DDR 1955–1973: Aus den Akten der beiden deutschen Außenministerien*, (Berlin: Duncker & Humblot, 2008); Vladimir Ivanović, *Jugoslavija i SR Nemačka 1967–1973: između ideologije i pragmatizma*, (Beograd: ISI, 2009); Gerhard Wettig, *Sowjetische Deutschland-Politik 1953 bis 1958: Korrekturen an Stalins Erbe, Chruschtschows Aufstieg und der Weg zum Berlin-Ultimatum*, (München: Oldenbourg Verlag, 2011).

ликих сила и њихових блокова, да добија јасније обресе своје будуће улоге лидера ванблоковских земаља. Централни догађај који је тих година најавио такву југословенску међународну перспективу свакако је била позната посета Јосипа Броза Тита Индији, Бурми и Египту јануара 1955. године, што је тема рада колеге Чавошког. Аутор је у својој опсежној анализи овог догађаја детаљно изнео све важне аспекте Титове посете поменутих двома азијским земљама и успутне посете Египту, односно околности које су до овог важног момента довеле, констелацију снага у свету, тадашња расположења великих сила (СССР и САД), као и азијских политичких чинилаца, последице које су краткорочно и дугорочно утицале на даљу политику Југославије и њен углед и положај у свету. Засновано на обимним и у великој мери до сада слабо познатим, необјављеним архивским изворима, пре свега из иностраних архива, ово опсежно истраживање преточено у садржајан рад пружа, како научној тако и другој заинтересованој јавности, веома садржајну, темељну и објективну анализу уласка Југославије на велика врата у светску политику, као лидера несврстаних и ванблоковски опредељених земаља. Пут Јосипа Броза Тита у Индију и Бурму 1954–1955. несумњиво је означавао својеврсну историјску прекретницу. Истраживања за потребе писања овог рада објављена су у страним архивима Индије (Национални архив Индије, Нехруов меморијални музеј и библиотека), Мјанмара (Национални архив Мјанмара), Русије (Руски државни архив новије историје), Велике Британије (британски Национални архив), Кине (Архив Министарства спољних послова НР Кине), као и на основу америчких декласификованих архивских фондова, затим у домаћим архивима (Архив Југославије, Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије), паралелно са коришћењем бројних томова објављених историјских извора и обилне домаће и стране научне литературе.⁹

9 Jawaharlal Nehru, *India's Foreign Policy: Selected Speeches, September 1946–April 1961*, (New Delhi: GOI, 1961); Alvin Z. Rubinstein, *Yugoslavia and the Nonaligned World*, (Princeton: Princeton University Press, 1970); Zafar Imam, *Ideology and Reality in Soviet Policy in Asia: Indo-Soviet Relations, 1947–1960*, (New Delhi: Kalyani Publishers, 1975); H.W. Brands, *The Specter of Neutralism: The United States and the Emergence of the Third World, 1947–1960*, (New York: Columbia University Press, 1989); Rajeshwar Dayal, *A Life of Our Times*, (New Delhi: Orient Longman, 1998); Ljubodrag Dimić, „Titovo putovanje u Indiju i Burmu 1954–55. godine: prilog istoriji Hladnog rata”, *Tokovi istorije* 3–4/2004; *Jiemi waijiao wenxian: Zhonghua renmin gongheguo jianjiao dangan 1949–1955*, (Beijing: Zhongguo huabao chubanshe, 2005); Wu Xiuquan, *Wu Xiuquan huiyilu* (Beijing: Zhongguo qingnian chubanshe, 2008); Jovan Čavoški, *Jugoslavija i kinesko-indijski konflikt 1959–1962*, (Beograd: INIS, 2009); Jovan Čavoški, *Jugoslavija i kinesko-indijski konflikt 1959–1962*, (Beograd: INIS, 2009); Jovan Čavoški, „Arming Nonalignment: Yugoslavia's Relations with Burma and the Cold War in Asia, 1950–1955”, *CWIHP Working Paper No. 61* (2010); Ljubodrag Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat: ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita (1944–1974)*, (Beograd: Arhipelag, 2014);

Активност југословенске државе у осмој деценији 20. века отвара рад Богдана Живковића „Медитеранска димензија југословенско-италијанских односа. Питање Блиског истока у посети Јосипа Броза Тита Италији 1971. године”. Живковић обрађује још увек у научној историографији недовољно третиране 1970-те године у историји спољне политике социјалистичке Југославије са темом везаном за југословенско-италијанске односе. Ради се, наиме, о студији случаја која обрађује посету Јосипа Броза Тита Риму марта 1971. године и разговора са италијанским шефом дипломатије, Алдом Мором, о питањима везаним за Блиски исток. Тито је марта 1971. боравио у званичним посетама Риму и Ватикану и то је била једина његова званична посета Италији. Разлог таквог нивоа односа између двеју држава лежао је свакако у територијалним споровима, па је и помнута посета имала за циљ расправу по том питању. У раду је такође дат и преглед југословенско-италијанских односа до 1970. године у светлу догађаја на релацији Исток–Запад и хладноратовских надметања, Тршћанског питања и других видова односа Италије и Југославије у светлу економских, али и геостратешких приступа у политици крајем 1960-их и почетком 1970-их, када се Југославија окренула ка Европи у много већој мери него раније. Међутим, аутор је највећу пажњу усмерио на блискоисточна питања, која су била предмет разматрања током Титове посете, сагледавајући кроз ову чињеницу југословенску и италијанску политику у оквиру ширег обима медитеранске политике обеју држава и југословенске бојазни по питању продора СССР-а и САД у басен Средоземља, посебно након арапско-израелског рата 1967, чиме је показан сав значај који је Блиски исток имао у политици Београда и Рима у ово време. Ауторово истраживање проблематике обрађене у овом раду заснива се на необјављеним изворима домаће провенијенције похрањеним у Архиву Југославије, као и на домаћој и страниј литератури.¹⁰

Љубодраг Димић, Александар Раковић, Миладин Милошевић (ур.), *Југославија–Индонезија 1945–1967: истраживања и документа*, (Београд: Архив Југославије, 2014); Jovan Čavoški, *Distant Countries, Closest Allies: Josip Broz Tito and Jawaharlal Nehru and the Rise of Global Nonalignment*, (New Delhi: Nehru Memorial Museum and Library, 2015).

- 10 Dragan Bogetić, Bojan Dimitrijević, *Tršćanska kriza 1945–1954: vojnopolitički aspekti*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2009); Miljan Milkić, *Tršćanska kriza u vojnopolitičkim odnosima Jugoslavije sa velikim silama 1943–1947*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2012); Saša Mišić, *Pomirenje na Jadranu. Jugoslavija i Italija na putu ka Osimskim sporazumima iz 1975*, (Beograd: Fakultet političkih nauka, 2018); Benedetto Zaccaria, *La strada per Osimo. Italia e Jugoslavia allo specchio (1965–1975)*, (Milano: Franco Angeli, 2018); Петар Драгишић, *Шта смо знали о Италији? Погледи из Београда на Италију 1955–1978*, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2019); Federico Tenca Montini, *La Jugoslavia e la questione di Trieste, 1945–1954*, (Bologna: Societa editrice il Mulino, 2020).

Овај зборник радова засводњава синтеза спољне политике Југославије у осмој деценији 20. века „Нови правци спољне политике Југославије (1971–1980)“, чији је аутор Александар Животић. Крај 1960-их отворио је нове хоризонте југословенској спољној политици, посебно у погледу третирања Европе и система безбедности на континенту, а у светлу тада актуелне концепције смиривања стања између блокова, тзв. детанта. Арапско-израелски рат и његове последице на Блиском истоку и Медитерану, политика детанта, окончање вијетнамског рата, утицаји великих сила, све је то узроковало југословенски спољнополитички правац који се окретао суседима (пре свих Италији) и европском континенту. Поред наведеног, у раду је посебан нагласак дат новом продору југословенске спољне политике на Далеком истоку, у Северној Кореји. Такође, у овом периоду дошло је и до извесних промена југословенске политике на Блиском истоку, према арапском свету, пре свега у погледу скретања фокуса Београда, после Насерове смрти, са Египта на Ирак. Аутор завршава деценију 1970-их анализом југословенско-совјетских односа у последњој години Титовог живота (1979), а у светлу Конференције несврстаних у Хавани и совјетске интервенције у Авганистану, отварајући нову деценију која ће уједно бити и последња деценија постојања социјалистичке Југославије. Рад се заснива на необјављеним архивским изворима из Архива Југославије, објављеним документима и на адекватној страниој и домаћој научној литератури.¹¹

* * *

Хладноратовске теме у српској историографији у протекле две деценије успеле су да, прешавши трновит пут у настојању да се етаблирају, коначно заузму видније место у укупном збиру научне продукције. Зборник који представљамо научној јавности последњи је у низу научних публикација којима се покушао одгонетнути један важан и до сада неистраживан сегмент југословенског учешћа у међународним политичким токовима у периоду Хладног рата. Реч је о

11 Андрей М. Александров-Агентов, *От Коллонтај до Горбачева*, (Москва: Международные отношения, 1994); Анатолий Добрынин, *Сугубо доверительно. Посол в Вашингтоне при шести президентах США 1962–1986. г.*, (Москва: Автор, 1997); Jan Pelikan, *Yugoslavie a Pražsko jaro 1968*, (Praha: Univerzita Karlova, 2008); Dragan Bogetić, Aleksandar Životić, *Jugoslavija i Arapsko-izraelski rat 1967*, (Beograd: ISI, 2010); Владимир Зубок, *Неудавшаяся империя. Советский Союз в холодной войне от Сталина до Горбачева*, (Москва: РОССПЭН, 2011); Tvrtko Jakovina, *Treća strana Hladnog rata*, (Zagreb: Fraktura, 2011); Dragan Bogetić, *Jugoslovensko-američki odnosi u doba bipolarnog detanta 1972–1975*, (Beograd: ISI, 2015); Ljubodrag Dimić, *Između istoka i zapada. Jugoslavija, velike sile i pitanje bezbednosti u Evropi 1945–1975*, (Beograd: Filip Višnjić, 2022).

сусретима југословенске државе са „новим” догађајима, појавама и процесима који су, мењајући глобалне односе, деловали трансформативно на Југославију и њену улогу у свету. Изазови суочавања са „новим” терали су југословенско државно и партијско руководство да се перманентно прилагођава новонасталим околностима и „учи у ходу”, покушавајући да нађе своје место у међународној политичкој арени. Активна улога југословенског државног врха током деценија допринела је да држава, чији погледи једва да су 1945. године превазилазили границе Балкана, крајем 70-их година 20. века постане једна од предводница Покрета несврстаних и тиме уједно земља чији је утицај у свету далеко превазилазио њене унутрашње капацитете. Управо су трансформативни догађаји и процеси светске историје, а можемо слободно рећи и адекватни и вешти одговори на те импулсе, допринели успону Југославије на спољнополитичком пољу. Сваки од радова у овом зборнику на одређени начин показује како се југословенска политика према свету током година мењала и прилагођавала у складу са насталим потребама простора и времена у коме је деловала.

Иако по броју радова мали (9), али тематски веома разноврстан, зборник „Нови хоризонти спољне политике Југославије – Балкан, Европа, свет” представља пионирски покушај да се отвори нови сет питања из историје југословенског учешћа у изразито динамичним историјским процесима Хладног рата. Овим зборником је, и упркос бројним потешкоћама, заокружен први круг питања који је формулисан септембра 2023. године на Институту за новију историју Србије. Учешће у зборнику, поред представника поменутог института, узеле су и колеге из Института за савремену историју, Балканолошког института САНУ и Катедре за историју Југославије Филозофског Факултета у Београду, на чему им дугујемо неизмерну захвалност. Сматрамо да је наш зборник почетак плодотворне сарадње са братским институцијама из земље и иностранства, којим је дат подстицај да се у годинама које следе разгранају истраживања југословенске хладноратовске тематике и у другим правцима.